

УДК 323.1:353(477)

В. Андріяш

СЕЦЕСІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: РИЗИКИ І ЗАГРОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості сецесії як стратегії деполітизації етнічних протиріч. Проаналізовано основні переваги та недоліки процесів сецесії в сучасному світі. Охарактеризовано можливості застосування сецесійного сценарію щодо етнонаціональної ситуації в Україні.

Ключові слова: сецесія, територіальний розподіл, право на самовизначення, право на відокремлення, іредентизм, сепаратизм.

Глобалізаційні зміни сучасного світу призвели до того, що держави стають все менш однорідними за своїм етнічним складом, тому проблема вибору етнічної конструкції суспільства стала однією із провідних у таких сферах, як політика, економіка, безпека та інші. Політика має всеосяжне спрямування і охоплює усі сфери життєдіяльності особи та соціальних груп, а серед останніх чільне місце у сучасному світі посідають етнічні спільноти та етнічні групи – нації, етноси, субетноси, національні та етнічні меншини, корінні народи тощо. Саме тому важливою складовою політики сьогодення є взаємодія держави та етнічних груп, що проживають на її території та політичні взаємовідносини етнічних спільнот.

Проблеми сецесії, зокрема права народів на самовизначення, перебувають в центрі уваги багатьох сучасних українських та зарубіжних науковців, представників різних соціально-гуманітарних наук, таких як О. Кравцова, Г. Шелест, Р. Ключник, В. Нахманович, В. Яровий, А. Аклаїв та інші.

Мета статті – окреслення основних передумов та напрямків сецесії й перспективи її розвитку в сучасних умовах.

На сьогодні більшість існуючих держав є поліетнічними, навіть на території найменших держав, що раніше були моноетнічними, на сьогодні проживають представники різних народностей [1]. Незважаючи на це, між представниками різних етнічних та національних груп залишаються, а в деяких випадках, і посилюються, мовні, культурні та релігійні розбіжності, що досить часто призводить до міжнаціональних суперечок та конфліктів, як в державі так і за її межами.

Більшість сучасних держав, на думку науковців, прихильники консолідованої позиції, обґрунтовуючи необхідність забезпечення державою принципу рівноправ'я та самовизначення народів шляхом надання етнічним групам, національним меншинам відповідних прав у культурній, економічній і політичній сферах [2]. Наприклад, дослідник М. Кампельман вважає, що необхідно відокремлювати право на самовизначення і право на відокремлення. Адже, в деяких випадках, реалізація права на самовизначення може спричинити загрозу міжнародному миру й безпеці, або ж сам принцип, з часом, перетвориться на історичний анахронізм, який буде здатним підірвати можливості демократичного розвитку світового суспільства, оскільки вважатиметься, що право народів на самовизначення не включає у себе право на відокремлення, саме тому це два самостійних інститути права, які потрібно розглядати окремо [3].

Отже, сецесія – це вихід зі складу держави будь-якої її частини. В процесі сецесії, певна територія, на якій проживає більшість етнічної меншини, відокремлюється від держави, й таким чином стає більшістю в новоствореній державній одиниці. Сецесія може бути внутрішньою (створення субдержавного утворення – Нагірний Карабах у СРСР) та зовнішньою (створення нової державності – виділення Бангладеш (переважають бенгальці) із Пакистану) [4].

Нормативно-правовою основою сецесії є право на самовизначення, втім на практиці сецесія використовується досить рідко. Право на сецесію може визнаватися правом держави, з якої відбувається вихід (наприклад, Конституція СРСР) або не визнаватися (наприклад, Конституція СФРЮ) [5]. У іншому випадку при спробі сецесії відразу виникатиме правове питання про застосування принципу територіальної цілісності держави або права народу на самовизначення. Наприклад, діючою Конституцією РФ право на сецесію не передбачено. Не передбачено це право і в Конституції України, хоча вона гарантує можливість створення національними меншинами національно-культурної автономії, що у контексті міжнародного права, означає право національної меншини на самоуправління в межах певної території. Міжнародна спільнота досить обережно реагує на сецесійні процеси, а принцип самовизначення вдало використовується там, де немає значної кількості незадоволеної меншини [6].

Історія має багато прикладів проголошення незалежності держав різними сепаратистськими рухами чи етнічними групами. Найбільш показовим у цьому сенсі є ХХ ст., протягом якого відбулися розпад Оттоманської, Австро-Угорської та Російської імперій, кінець колоніальної системи та розпад східних та південно-східних європейських держав та СРСР [7]. Деякі з цих держав були досить швидко визнані світовим співтовариством, деякі пройшли довгий шлях до свого міжнародного визнання. Зокрема, саме розпад Югославії та СРСР й поява нових незалежних держав, викликало досить критичну реакцію міжнародної спільноти, що призвело до жорсткої позиції та проголошення пріоритету принципу “непорушності кордонів” над принципом “права на самовизначення” і категоричною відмовою визнавати нові держави та появою феномену пострадянських “невизнаних держав”, статус яких не було визначено, що не заважало їх існуванню [8]. Хоча деякі експерти зазначали, що більшість з новоутворених держав, є по суті, справжніми державами, які володіють ефективним державним апаратом та користуються підтримкою населення. Водночас проголошення нових незалежних держав призводило до конфліктних ситуацій між ними самими. Зокрема, у 1995 р. контроль над територією, на яку претендувала Сербія, відновила Хорватія; в 1999 р. Росія відновила свій контроль над територією, на яку претендувала Ічкерія.

Така ж тенденція збереглася і у ХХІ ст. На думку деяких дослідників, остання хвиля проголошення незалежності держав у Європі розпочалася у 2008 р., з проголошенням та визнанням Косово незалежною державою. В наукових колах досі відбуваються суперечки, чи є це продовженням розпаду колишньої Югославії, чи це новий процес державотворення в Європі. Цей процес отримав своє продовження одностороннім визнанням незалежності Південної Осетії та Абхазії з боку Росії у серпні 2008 р. [9]. Однак політичні та міжнародні умови, за яких відбувалося проголошення незалежності держав у 2008 р., суттєво відрізнялися від тих, що були у ХХ ст., тому і наслідки проголошення незалежності мають бути проаналізовані з урахуванням нової парадигми міжнародних відносин [10]. Окремої уваги міжнародної спільноти заслуговують і конфліктні ситуації, які продовжили виникати

між новоутвореними державами на початку нового тисячоліття. Зокрема, в 2008 р. Росія попередила спробу Грузії відновити контроль над територією, на яку претендувала Південна Осетія [11]. Гагаузія в кінці 1994 р. увійшла до складу Молдавії як автономії, проте з середини 2000-х рр. молдавсько-гагаузький конфлікт розгорівся з новою силою [12].

Натомість, прикладом успішної сецесії країни з економічних причин є вихід Чорногорії зі складу Сербії у 2006 р. Нова держава спромоглася успішно використати вигідне географічне положення (сприятливий клімат, наявність виходу до моря) для розвитку міжнародного туризму. До країн, у яких основним джерелом сецесії є економічні чинники, можна віднести Бельгію, Італію та Данію. Основною проблемою цих країн є нерівномірний економічний розвиток, наслідком якого є спроба більш розвинених регіонів відокремитися або отримати більші повноваження в економічній сфері [13].

Якщо держава обирає радикальний варіант – сецесію, перед нею виникає потреба у зміні кордонів. Такий варіант вирішення проблеми може викликати незадоволення інших держав і їх бажання втрутитися у справи. Вимога іншої держави інкорпорувати територію, де проживають зарубіжні родичі, теж означає зміну державних кордонів, тому засновані на етнічній приналежності вимоги можуть стати причиною не тільки міжетнічної, а й міждержавної війни [14].

Як компромісний варіант, можливе також застосування політики переселення, як це зробили уряди Греції та Туреччини, виконуючи умови Лозанського договору 1923 р. Протягом 1923 – 1924 рр. відбувся обмін населенням (за віросповіданням) між двома країнами: до Греції з Малої Азії переселилося майже 1,1 млн православних, до Туреччини – 380 тис. мусульман. Через культурні відмінності та пам'ять про втрачені домівки на своїй історичній батьківщині біженці неминуче зіштовхувалися із проблемою адаптації [15].

На сьогодні, в умовах посилення процесів глобалізації та регіоналізації, можливість використання в Україні сецесії розглядається як необхідність вирішення проблеми вибору вектора цивілізаційного розвитку. Об'єктивні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, свідчать про тенденцію до його українізації та європеїзації. Незважаючи на те, що відбуваються ці процеси досить повільно, вони вже мають свої переваги та недоліки [16]. До позитивних рис належить той факт, що зміна цивілізаційного розвитку відбувається одночасно зі зміною поколінь, хоча в деяких випадках це і призводить до виникнення конфліктних ситуацій [17].

Недоліком таких процесів залишається наявність можливості зовнішнього втручання іншими країнами у внутрішні справи держави, під гаслом захисту етнічно та/або мовно-культурно спорідненого населення. Підтвердженням цього є результати опитування Центру Разумкова, які констатують, що рівень міжрегіональної відчуженості українських громадян є високим, зокрема громадяни України вважають більш близькими до себе жителів сусідніх країн, ніж мешканців різних регіонів власної країни [18].

Таке втручання можливе як на рівні державної ідеології та пропаганди, так і у формі практичних заходів: фінансової підтримки громадських та політичних структур, надання громадянства тощо.

Наприклад, деякі держави, що межують з Україною є етнічними батьківщинами для народів, що проживають на українській території. На думку Г. Луцишин, значення етнічної батьківщини полягає в організації політичної

взаємодії, коли здійснюється політика пошуку та визначення етнонаціональної спільності зі представниками етнічних груп в інших державах [19]. Таким чином, “етнічна батьківщина” сприяє формуванню уявлення серед своїх громадян про представників національних меншин в інших країнах, як про представників однієї нації, також вважає необхідним спостерігати за становищем національних меншин та захищати їхні інтереси [20]. Росія, наприклад, активно спекулює на становищі російської меншини в колишніх республіках СРСР. На думку А. Панаріна, на сьогодні “в політиці все активніше заявляє про себе не тільки “розумний егоїзм” посттрадиційних особистостей, переслідуючи свої індивідуальні інтереси, але і відчувається реванш “колективних сутностей”, таких як національний інтерес, національні цілі й пріоритети, цивілізаційна, соціокультурна, конфесійна ідентичність” [21]. Наявність таких цінностей призводить до розколу громадянського суспільства на субкультурні та регіональні групи, які починають протиставляти свою культурну або регіональну ідентичність політичній громадянськості [22].

Також на сьогодні посилюється проблема громадянства для деяких держав, оскільки сприймається ними як передумова втрати її певної частини. Ситуація погіршилася у зв'язку з недавніми рішеннями Румунії, Болгарії та Угорщини про надання подвійного громадянства своїм співвітчизникам, що проживають за кордоном [23].

Парламент Угорщини прийняв закон про подвійне громадянство 26 травня 2010 р., який потенційно зачіпає 3,5 млн угорців, що проживають у сусідніх країнах. Таким чином, 150 тис. українців, які належать до угорської меншини в Україні, зможуть стати повноправними членами ЄС [24]. Українці, які мають румунські паспорти, також отримують громадянство Євросоюзу, не зважаючи на те, що закони України не дозволяють подвійного громадянства.

Отже, прагнучи привести існуючу політико-правову систему у відповідність до нових реалій, багато західноєвропейських країн зробили спроби забезпечити іммігрантам (які потенційно мають можливість стати громадянами держави) політичне представництво в тих або інших формах. Необхідність надання та дотримання політичних прав і обов'язків мігрантам став свого роду перевіркою західної політичної системи на міцність і демократичність.

Тому цілком можливо, що у певний момент перед Українською державою може постати питання: чи добровільно віддати частину території, чи йти на силове придушення підтриманого ззовні збройного сепаратизму. Але досвід посткомуністичних країн та колишнього СРСР свідчить: практично в усіх випадках збройний етнічний сепаратизм перемагає, якщо не де-юре, то де-факто, а відтак проблеми треба вирішувати наперед [25].

На думку Л. Нагорної, завчасно зроблено висновок про можливість розколу в Україні на основі існуючих регіональних розбіжностей, “бо реальну загрозу розколу створюють не орієнтаційні відмінності, а конкуренція націоналізмів, коли вони входять у стадію ворожості і “перемоги будь-якою ціною” [26], за цього вона наголошує на наявності більш серйозного конфлікту по лінії “південь – північ”: “Якщо країні й справді невдовзі доведеться зіткнутися із проблемою сепаратизму, то він вочевидь матиме південне, кримське походження” [27]. Натомість, на думку автора, треба наголосити, що в Україні етнічний чинник у регіонах має велике значення для утвердження соціально-політичної стабільності, особливо в прикордонних територіальних утвореннях, де зосереджена значна група

національних меншин (АР Крим, Донецька, Луганська, Одеська, Чернівецька, Закарпатська області). Цю думку поділяє й С. Мітряєва, стверджуючи, що в Україні існують передумови для подальшого загострення протиріч між етнічними групами, у зв'язку з невірешеністю політико-правових, економічних та національно-культурних проблем. Вихід із такої ситуації, на думку автора, деякі спільноти намагаються знайти у сепаратизмі, створенні власної держави чи приєднанні до іншої країни [28]. Деякі науковці вважають, що з погляду нестабільності і проявів сепаратизму Закарпаття на другому місці після Криму. В умовах політичного розколу в Києві і проросійських тенденцій у значної частини української політичної еліти це може стати реальною небезпекою для територіальної цілісності України [29].

Існують і такі передумови в Україні, адже досить часто з вимогами стосовно автономії виступають кримські татари. Русини Закарпаття в цьому питанні пішли ще далі. 25 жовтня 2008 р. у м. Мукачеве делегати II Європейського конгресу підкарпатських русинів оголосили про відтворення русинської державності на території України, проголосили створення республіки в статусі від 22 листопада 1938 р., обрали державний виконавчий уряд та склали Акт проголошення русинської державності, й висунули умову, що у разі, якщо до 1 грудня 2008 р. Закарпатська облрада не оголосить республіку автономією, русини готові самостійно проголосувати свою державність [30]. До активних дій вони так і не перейшли, тому це питання й до сьогодні залишається відкритим.

У багатьох країнах Європи тією чи іншою мірою є тенденції до відокремлення етнічних груп від єдиної держави. На нашу думку, їх активізація може призвести до порушення її територіальної цілісності, до масових заворушень та невдоволь. Ці процеси супроводжуються підризом економіки, дестабілізацією влади, а з цим – зниженням соціальної захищеності населення, втратою державою своїх політичних та стратегічних позицій. Наведені наслідки будуть сприяти і послабленню ЄС. Так як Європейський Союз є об'єднанням держав, то дестабілізація однієї країни призводить до розхитування системи загалом.

На нашу думку, дискусії щодо обрання ефективного шляху національного розвитку в Україні мають не лише академічний інтерес, а й вихід на політичну практику, визначаючи програму, геополітичні пріоритети, соціокультурні перспективи нашої країни. Тому проблеми державного регулювання національного розвитку, створення оптимальних моделей міжетнічної взаємодії, що запобігають виникненню конфліктогенних ситуацій у нових геополітичних умовах, є актуальними для багатьох країн світу й для України зокрема. Тут постає необхідність вирішити низку проблем, пов'язаних з національно-культурною, мовною, релігійною орієнтацією та ідентичністю, адже сама етнічна структура українського суспільства на сьогодні перебуває в стадії реформування, становлення етнополітичної цілісності – української нації. Зазвичай, державний розвиток взаємопов'язаний з національним, й лише консолідаційні етнополітичні процеси сприяють становленню державності, а отже, створюють умови для формування політичної нації.

Література

1. Кравцова О. Міжнародні відносини у контексті права держав на самопомогу (історична ретроспектива) [Електронний ресурс] / О. Кравцова. — Режим доступу : <http://historylaw.lp.edu.ua/index.php>.
2. Там само.

3. Boulding K. E. Conflict and defense: a general theory [Text] / K. E. Boulding. — N.-Y. : Harper & Brothers, 1962. — P. 212.
4. Політологія [Текст] : підручник / за ред. М. Вегеша. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2008. — 384 с.
5. Б'юкенен А. Сецесія. Право на відділення, права людини і територіальна цілісність держави [Текст]. — М. : Рудоміно, 2001. — 220 с.
6. Політологія... — 384 с.
7. Шелест Г. Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії: висновки для України / Г. Шелест // Чорноморська безпека [Електронний ресурс]. — 2010. — № 3(17). — С. 11—19.
8. Невизнані і частково визнані держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://znaimo.com.ua>.
9. Зогуля А. До питання кризи інституту міжнародно-правового визнання держав (на прикладі Південної Осетії, Абхазії та Косово) / А. Зогуля // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації [Електронний ресурс]. — 2011. — № 2. — С. 91. — Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua>.
10. Шелест Г. Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії: висновки для України... — С. 11—19.
11. “Болевые точки” постсоветского пространства [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.politjournal.ru/index.php.
12. Невизнані і частково визнані держави...
13. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності [Електронний ресурс] / Р. Ключник. — Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/print.php>.
14. Аклаев А. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент [Текст] / А. Аклаев. — М. : Дело, 2005. — С. 160.
15. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття [Текст] : підруч. для вищ. навч. закл. / В. Яровий. — К. : Генеза, 2005. — С. 140.
16. Нахманович В. Моделі етнонаціональної політики: перспективи застосування в Україні / В. Нахманович // Форму націй [Електронний ресурс]. — 2012. — № 01/116. — січ. — Режим доступу : <http://www.forumn.kiev.ua>.
17. Там само.
18. Ідентичність громадян України: стан і зміни : аналіт. доп. // Національна безпека і оборона [Текст]. — 2007. — № 9(93). — С. 9.
19. Луцишин Г. Національні меншини у політичному житті України [Текст] : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. І. Луцишин ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів : [б. в.], 2002. — 20 с.
20. Там само. — 20 с.
21. Панарин А. Политология [Текст] / А. Панарин. — М. : [б. и.], 1997. — С. 37.
22. Там же. — С. 176.
23. Басараб О. Два паспорти [Електронний ресурс] / О. Басараб. — Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua>.
24. Там само.
25. Нахманович В. Моделі етнонаціональної політики...

26. Нагорна Л. П. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки / Л. П. Нагорна // Регіональна історія України [Текст] : зб. наук. стат. — Вип. 1 / гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. Я. Верменич. — К. : Ін-т історії НАН України, 2007. — С. 112.

27. Нагорна Л. Соціокультурні та політичні параметри регіональних ідентифікацій в Україні / Л. Нагорна // Наукові записки [Текст] : збірник. — Вип. 29. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2006. — С. 205. — (Серія “Політологія і етнологія”).

28. Мітряєва С. Міжнаціональні аспекти консолідації українського суспільства (регіональна модель) [Електронний ресурс] / С. Мітряєва. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.

29. Зілгалов В. Політичне русинство на Закарпатті – це вже ми проходили... [Електронний ресурс] / В. Зілгалов. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org>.

30. Закарпатська облрада проігнорувала вимоги II Європейського Конгресу русинів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ua-reporter.com>.

V. Andriyash

SECESSION IN THE MODERN WORLD: RISKS AND THREATS TO UKRAINE

The features of secession as a strategy of ethnic conflicts depoliticization are considered. The main advantages and disadvantages of secession processes in the modern world are analysed. The possibilities of secessionist scenario application for ethnic situation in Ukraine are characterised.

Key words: secession, territorial division, the right to self-determination, the right to secession, irredentism, separatism.